

УДК 94(47+57):323.12(=411.16)"1914/1918"
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2640.2024.158.6>

Ірина ІРЧАК, асп.
ORCID ID: 0000-0002-9030-6788
e-mail: irynaarchak@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

"ПОКАРАННЯ ДЛЯ ЛЮДЕЙ, ЯКІ ПРОЙШЛИ СВОЄ ЧЕСНЕ ЖИТТЯ БЕЗ ЖОДНОЇ ПЛЯМИ": ЄВРЕЇ-ЗАРУЧНИКИ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ

Вступ. З початком Першої світової війни єврейське населення Російської імперії різними способами засвідчило свою лояльність державі, що викликало схвалення навіть представників тих політичних кіл, серед яких були поширені антисемітські погляди. Проте після перших поразок на фронті верховне головнокомандування стало шукати винних у поразках і негараздах воєнного часу. Такими внутрішніми ворогами були визначені зокрема євреї. У зв'язку з потенційною небезпекою від їхніх можливих дій, поширенням стало взяття заручників з-поміж представників єврейських громад. Метою статті є дослідження практики взяття заручників серед єврейського населення Російської імперії та окупованих царськими військами територій під час Першої світової війни. Результати дослідження цієї проблеми матимуть сприятимуть кращому розумінню соціальних і політичних процесів, які відбувалися в Російській імперії під час Першої світової війни, та будуть важливими для вивчення причин спалаху антиєврейського насильства в Україні в період 1918–1921 рр.

Методи. В основу дослідження покладено принципи історизму й об'єктивності. Було застосовано комплекс загальнонаукових та спеціальних історичних методів: синтезу, індукції та аналізу, а також історико-генетичний і історико-типологічний методи.

Результати. Взяття заручників з-поміж представників єврейських громад почалося у 1914 р., однак тільки у 1915 р. стало офіційно затвердженою практикою. Заручниками обирали заможних і шанованих представників громад, яких утримували в тюрмах або приватних приміщеннях під суворим наглядом. Вони мали відповідати за поведінку євреїв своєї громади та бути страчені у разі викриття шпигунства чи іншої діяльності на користь ворога когось зі своїх одновірців.

Висновки. Виділено три основні райони, де заручництво використовувалось для забезпечення лояльності євреїв до російських військ: Галичина, деякі губернії Царства Польського та частина балтійських губерній імперії. Євреїв-заручників з Галичини відправляли до "внутрішніх" губерній Російської імперії, так само як і більшість заручників з Царства Польського. Водночас у Балтії така практика не набула значного поширення через перевагу депортацій над взяттям заручників. Відповідно, висилки євреїв із таким статусом до "внутрішніх" губерній майже не здійснювались. З серпня 1915 р. заручництво стало децентралізованим заходом, залишаючись, однак, до Лютневої революції 1917 р. Практика взяття заручників викликала значний опір і невдоволення євреїв, а також сприяла поглибленню антисемітських настроїв серед християнського населення Російської імперії.

Ключові слова: євреї, заручники, Перша світова війна, антисемітизм, Російська імперія.

Вступ

Єврейське населення Російської імперії сприйняло новину про початок Першої світової війни із патріотичним піднесенням. Як публікаціями у періодичних виданнях, так і реальними діями євреї засвідчили вірність і лояльність імперії. На засіданні Державної думи 26 липня 1914 р. депутат від Ковенської губернії Нафта́лі Фрі́дман¹ заявив, що євреї завжди відчували себе підданими імперії і, незважаючи на особливо складні правові умови, в яких вони жили, "у світовій війні... євреї виступають на поле битви пліч-о-пліч з усіма її народами. У важкий час випробувань вони виконають свій обов'язок до кінця" (Motta, 2017, р. 20). У синагогах і молитовних будинках проводились особливі служіння, присвячені початку війни. Євреї організовували кампанії збору коштів для допомоги солдатам і їхнім родинам, займалися лікуванням поранених воїнів, сприяли військовим у повсякденних потребах. Найбільш показово і красномовно свою лояльність щодо держави у час війни єврейська громада Російської імперії висловила мобілізацією 400 тис. своїх представників до лав армії (Гольдин, 2018, с. 105). Як впливає з матеріалів Фрі́дмана, "розцвіли і засяяли почуття симпатії" до євреїв з боку політичних діячів, преси і різних партійних груп,

для яких антисемітизм був однією з основ їхнього світогляду (ЦДІАК України, ф. 1010, оп. 1, спр. 19, арк. 1). Проте після того, як хвиля патріотичної ейфорії і піднесення стихла, а на фронті почалися перші поразки (провал Східно-Пруської операції і зокрема катастрофа в битві під Танненбергом наприкінці серпня 1914 р.), ставлення до єврейського населення змінилось. Розуміючи настрої в армії, верховне головнокомандування стало шукати зрадників і винних у поразках. Такими стали зокрема євреї, які проживали на окупованих царськими військами територіях чи у прифронтовій зоні (Доценко, 2014, с. 139). Фактично російське командування і державні чиновники визначили їх винуватцями усіх негараздів і прорахунків воєнного часу. Основним звинуваченням, яке допомогло сформувати образ ворога, стала нібито повальна зрада (як і схильність до неї), зокрема шпигунство на користь ворога (ЦДІАК України, 1010, оп. 1, спр. 101, арк. 53в, 8). Культивування такого образу лягло на сприятливий ґрунт, сформований ще наприкінці XIX – початку XX ст.

З початком війни вся територія смуги єврейської осілості Російської імперії, як і інші окуповані росіянами території, опинилася під контролем військових. Цивільна влада була змушена виконувати всі їхні накази, які військові вважали за потрібне віддати у зв'язку з потребами воєнного часу. У зв'язку з небезпекою, що нібито йшла від можливих дій євреїв, одним із таких заходів (поряд із примусовими виселеннями з району воєнних дій) стало взяття заручників.

¹ Нафта́лі (Нафта́ль) Фрі́дман – адвокат і політичний діяч єврейського походження, депутат 3-ї і 4-ї Державної думи Російської імперії. Протистояв антисемітським акціям і антиєврейським чуткам зокрема під час Першої світової війни, займався організацією допомоги депортованим, заручникам і постраждалим внаслідок антиєврейських насильницьких дій.

Методи

В основу дослідження покладено принципи історизму й об'єктивності. Вони дали змогу розглянути поставлені питання у відповідному історичному контексті та без ідеологічних нашарувань. Було застосовано комплекс загальнонаукових та спеціальних історичних методів, насамперед методи синтезу, індукції та аналізу. Також з-поміж власне історичних методів для дослідження були залучені історико-генетичний (дозволив простежити витоки і зміни процесу взяття заручників), історико-типологічний методи (застосований для виявлення характерних особливостей заручництва у трьох різних районах). Їх комплексне застосування дозволило здійснити всебічний аналіз задекларованої проблеми.

Результати

Ця практика передбачала покладання відповідальності за поведінку євреїв певної громади на окремих її представників, які мали бути страчені у разі викриття шпигунства чи іншої діяльності на користь ворога інших членів громади. Слід зазначити, що ця практика торкнулась і німців-колоністів, проте масового характеру, на відміну від євреїв, вона не набула (Гольдин, 2018, с. 201–202). Також заручниками в окупованій Галичині ставали українці і поляки.

Взяття заручників відбувалось ще з літа 1914 р. У серпні така доля спіткала 5 євреїв Люблінської губернії, а також рабина у Ломжинській губернії (Гольдин, 2018, с. 192). Продовжились арешти і восени: 14 вересня кілька десятків євреїв-заручників були взяті у Варшавській губернії, 27 вересня, за розпорядженням начальника загону, були взяті 3 єврея (зокрема 1 рабин) у Плоцькій губернії. Там само у жовтні заручниками були оголошені рабин і 10 євреїв. Заручників брали на добу чи на місяці, тримали неподалік місця постійного проживання чи відправляли в інші губернії (ЦДІАК України, ф. 1010, оп. 1, спр. 94, арк. 33; спр. 138, арк. 1). Як видно з одного з наведених прикладів, на цьому етапі побутування практики заручництва накази про арешти давали начальники окремих частин. Вони, як видається, керувалися власним розсудом, а не вказівками вищого керівництва (ЦДІАК України, ф. 1010, оп. 1, спр. 94, арк. 32). Натомість поступово цей захід вийшов за межі одиничних випадків, перетворився на офіційно схвалений метод впливу на єврейське населення. Образ єврея-ворога працював ефективно, даючи можливість як військовим, так і цивільному населенню мати "цапа-відбувайла", на якого можна було списати будь-які негаразди воєнної доби.

У міру розвитку чуток про прояв євреями "недружелюбності" до військ, а також до решти населення, зазначений захід набув визнання вищої військової влади і, відповідно, розширилось коло його застосування. С. Гольдин виводить офіційний дозвіл захоплення заручників з наказу "Головнокомандувача" від 27 листопада 1914 р., якого автор назвав Головнокомандувачем арміями Північно-Західного фронту. За цим наказом, при зайнятті населених пунктів належало брати заручників з-поміж єврейського населення, попереджаючи жителів, що у випадку зради когось з місцевих заручники будуть страчені. Введення цієї практики пов'язували з необхідністю попередити псування військових телефонних та телеграфних ліній зв'язку (Гольдин, 2018, с. 192–193). Однак автор не посилається на оригінальний документ за підписом Головнокомандувача арміями Північно-Західного фронту, а лише звертається до наказу № 89

про взяття заручників, виданого комендантом Ново-георгіївської фортеці, у якому міститься посилання на зазначений документ. Відсутність згадок про оригінал наказу, як і неможливість знайти хоча б копії такого важливого документа, дозволяють припустити, що посилання на наказ Головнокомандувача могло бути лише свідомою маніпуляцією коменданта фортеці. Таким чином, видається, що практику взяття заручників можна вважати офіційно дозволеною з січня 1915 р. після видання "об'явлення" Верховного Головнокомандувача, яке було розклеєно у галицьких містах. За ним наказувалось брати заручників з числа єврейського населення при занятті населених пунктів, попереджаючи мешканців, що в разі зради будь-кого з місцевих євреїв, заручники будуть страчені. За кожного мирного жителя, на якого євреями буде зроблений донос австрійцям чи німцям, а також за кожного спійманого шпигуна мали відповідати два заручники (ЦДІАК України, ф. 1010, оп. 1, спр. 94, арк. 46). Текст "об'явлення" був повідомлений телеграфом головним начальникам військових округів у районах воєнних дій, а копії розіслані в окремі губернії повітовим і міським поліцейським владам, причому в тексті були зроблені відповідні роз'яснення і доповнення. Так, у циркулярі, розісланому по Холмській губернії, друга частина оголошення повідомляла: "Верховний Головнокомандувач наказав відповідним начальникам... виселяти євреїв... і брати заручників з числа найбільш заможних і тих, хто займає громадські чи інші посади. Заручників відправляти вглиб країни, приблизно до меж Київської губернії, для утримання під вартою..." (ЦДІАК України, ф. 1010, оп. 1, спр. 94, арк. 33–34). Відтоді захоплення заручників ставало все більш поширеним явищем і досягло свого піку навесні та влітку 1915 р. Найбільшого поширення практика взяття заручників набула у трьох районах: Галичина, Келецька, Радомська, Ломжинська губернії Царства Польського, а також Віленській, Ковенській, Курляндській губерніях. У кожному із зазначених районів це явище мало свою специфіку.

Окупувавши *Галичину*, російська адміністрація одразу показала своє однозначно негативне ставлення до місцевих євреїв – підданих австрійського монарха. Вважалось, що "всі євреї недружно налаштовані проти росіян і не втрачають надії на повернення австрійських військ..." (Гольдин, 2018, с. 177). Розпочались примусові виселення євреїв, і ще у вересні 1914 р. військово командування оголосило необхідним заходом безпеки взяття заручників, що мало б запобігти випадкам зради і шпигунства (Гольдин, 2018, с. 191–192). Значна частина представників єврейської інтелігенції, яка не залишила Галичину, втіки до Австрії, була відправлена заручниками до внутрішніх губерній Російської імперії (ЦДІАК України, ф. 1010, оп. 1, спр. 106, арк. 8). Цей процес тривав і впродовж 1915 р., зокрема під час відступу російської армії. Так, у Львові під час відступу російських військ у ніч на 20 червня 1915 р. були заарештовані 37 заручників (з них 15 євреїв) (Мазур, 2013, с. 54). За Е. Лором, в окупованій Галичині було взято більше 400 євреїв (Lohr, 2001, р. 413). Такі особи утримувалися зокрема у в'язницях Харкова (150 осіб перебували там у каторжному режимі утримання), Чернігова (241 особа), Полтави, а також пізніше – Нижньогородській губернії (Мазур, 2013, с. 58; ЦДІАК України, ф. 1010, оп. 1, спр. 106, арк. 127, 157). Відомо, що станом на початок жовтня 1915 р. заручники продовжували перебувати у внутрішніх губерніях Російської імперії.

Генеральний американський консул порушив клопотання про дозвіл галицьким євреям-заручникам повернутися на батьківщину через Швецію, однак Міністерство внутрішніх справ 30 вересня 1915 р. відмовило у задоволенні цього клопотання (ЦДІАК України, ф. 1010, оп. 1, спр. 139, арк. 43). Слід зазначити, що проблема взяття єврейських заручників Галичини і їхнього становища потребує подальшого ґрунтовного дослідження.

Застосування практики заручництва у **губерніях Царства Польського**, зокрема Келецькій, Радомській і Ломжинській, було чи не наймасштабнішим у Російській імперії упродовж Першої світової війни. Велика операція взяття заручників у перших двох губерніях відбулась у лютому-березні 1915 р. (наявні згадки про подібні арешти євреїв також у квітні) (ЦДІАК України, ф. 1010, оп. 1, спр. 3, арк. 240, 244). Цим подіям передували чутки про виселення всього єврейського населення. Заручництво, таким чином, стало ніби заміною депортації. Заручниками обирались, як і в Галичині, найбільш заможні і шановані євреї окремих громад. Як промисловці, купці, землевласники, що мали великі статки, так і рабини, громадські діячі, і навіть кравці та чоботарі несли відповідальність за дії своїх одновітців (ЦДІАК України, ф. 1010, оп. 1, спр. 148, арк. 28зв, 30зв, 86зв). Політику взяття заручників, як правило, впроваджували місцеві цивільні чиновники у відповідь на запити військових. Списки потенційних заручників складала місцева влада, а арешти таких осіб здійснювали переважно поліцейські. У Радомській губернії було наказано брати заручників пропорційно до кількості жителів: з населених пунктів з тисячею жителів – по одному, понад тисячу – по два і більше, понад дві тисячі – по три заручники. Заручникам пояснювали, що вони особисто ні в чому не винні, ні в чому не підозрюються і навіть відомі місцевій адміністрації як хороші люди (ЦДІАК України, ф. 1010, оп. 1, спр. 92, арк. 28зв). Останній фактор яскравіше визначав долю єврея як заручника. Траплялися випадки, коли представники російської влади продавали списки потенційних заручників зацікавленим особам і таким чином надавали можливість уникнути арешту хоча б на якийсь час (Lohr, 2001, р. 417). Так, у містечку Бялобжеги Радомської губернії писар, погрожуючи внесенням у такий список, вимагав гроші у Давіда Кана Розенберга. У містечку Магнушев Радомської губернії чоловік, що був заздалегідь намічений владою як заручник, встиг сховатись, дізнавшись про це (ЦДІАК України, ф. 1010, оп. 1, спр. 3, арк. 242–243.).

Після арешту визначених адміністрацією людей від них вимагали підписувати документи, за умовами яких заручники мали бути страчені, якщо серед членів їхніх громад будуть виявлені шпигунські дії чи інша допомога ворогу (Lohr, 2001, р. 413). Заручникам Келецької і Радомської губерній не надавалось часу, щоб владнати свої справи (ЦДІАК України, ф. 1010, оп. 1, спр. 94, арк. 40). У перших числах березня вони частково із вартою, частково етапним порядком за прохідними свідоцтвами були доставлені до Полтави, Чернігова, Катеринослава і Могилева, де були одразу відправлені у в'язницю (Гольдин, 2018, с. 196–197; ЦДІАК України, ф. 1010, оп. 1, спр. 92, арк. 35). З великими зусиллями вдалося добитися дозволу на переїзд заручників з Келецької губернії на етапом, а за власний кошт у супроводі поліцейської варті (ЦДІАК України, ф. 1010, оп. 1, спр. 104, арк. 102зв). Всього відомо, що у Радомській губернії було взято за різними даними від 40 до

65 заручників, у Келецькій – 50 (Гольдин, 2018, с. 196–197; ЦДІАК України, ф. 1010, оп. 1, спр. 94, арк. 37–38). У тісних, темних і вогких камерах Полтавської тюрми протягом місяця утримувались 57 осіб. Становище заручників виявилось там вкрай важким (ЦДІАК України, ф. 1010, оп. 1, спр. 94, арк. 40–41). Особливо це стосувалося хворих і немічних людей похилого віку, частина з яких були надзвичайно слабкими для тюремного режиму. Наприклад, 74-річний заручник з Келецької губернії мав старечий маразм і міокард серця, однак, незважаючи на заборони лікарів, був зрештою висланий до Полтави (ЦДІАК України, ф. 1010, оп. 1, спр. 3, арк. 237). Частина заручників з Радомської губернії, а саме 33 особи, перебували в Катеринославській тюрмі разом із кримінальними арештантами в одному напівтемному підвалі, де не було ні ліжок, ні подушок. Євреї їли тільки хліб і воду, оскільки з релігійних міркувань не могли вживати некошерну їжу. Заручники перебували у в'язниці у постійній психологічній напрузі та очікуванні смерті (ЦДІАК України, ф. 1010, оп. 1, спр. 92, арк. 73–74). 13 березня 1915 р. туди під сторожею були доставлені ще 40 заручників з Ломжинської губернії (ЦДІАК України, ф. 1010, оп. 1, спр. 92, арк. 28зв). Інші 23 заручники з Келецької губернії були відправлені до Чернігова, де частину з них розмістили у тюрмі, а іншу частину – у поліцейському арештному домі.

Спроби полегшити становище заручників, здійснені представниками місцевих єврейських громад, спершу практично не мали успіху. Причиною цього значною мірою була непоінформованість місцевої адміністрації про суть практики взяття заручників і значення цього заходу. Представники цивільної влади, як і місцеве населення, сприймали євреїв, привезених до місць подальшого утримання, як злочинців. Відповідним було і поведіння із ними (ЦДІАК України, ф. 1010, оп. 1, спр. 94, арк. 41). На зауваження єврейської депутації катеринославському губернатору про те, що заручники – не злочинці, останній відповів: "...це тяжкі злочинці, я їх триматиму у в'язниці" (ЦДІАК України, ф. 1010, оп. 1, спр. 3, арк. 23). Важливу роль у такому ставленні і сприйнятті відіграли документи, з якими затриманих людей відправляли до місця подальшого перебування. Їм видавали паспорти з відміткою про підозру власника документа у шпигунстві і утриманні у в'язниці (ЦДІАК України, ф. 1010, оп. 1, спр. 14, арк. 13). Очевидно, що створений образ єврея як внутрішнього ворога, а також зміст відповідних паспортів впливав на однозначно негативне ставлення до заручників. Відповідно, можна припустити, що поява зазначених осіб могла мати вплив і на становище місцевих євреїв, на яких християнське населення дивилося б також як на внутрішніх ворогів. Дане припущення, як і загалом питання впливу присутності заручників і депортованих осіб на становище місцевих єврейських громад "внутрішніх" губерній потребує подальшого детального розгляду.

Інформація про становище євреїв у в'язницях зазначених українських міст дійшла до Н. Фрідмана, який намагався полегшити їхню долю. Зокрема в бесіді з міністром внутрішніх справ М. Маклаковим 19 березня 1915 р. Фрідман просив не виконувати подібні накази військового командування, або чинити із заручниками більш поблагливого (наприклад, замінити тримання під вартою на поліцейський нагляд або домашній арешт). Однак міністр, посилаючись на своє безсилля щодо наказів військової влади, лише дав раду звернутись самим заручникам

до Верховного Головнокомандувача з проханням звільнити їх з-під варти і замінити такий захід на будь-які інші (ЦДІАК України, ф. 1010, оп. 1, спр. 14, арк. 5).

Зрештою, багаторазові клопотання місцевих єврейських громад увінчалися успіхом. Зокрема у Полтаві 57 осіб перевели для подальшого тримання під вартою у спеціальне приміщення – окрему приватну квартиру (ЦДІАК України, ф. 1010, оп. 1, спр. 94, арк. 40–41). За підписом полтавського губернатора О. Багговута від 12 квітня 1915 р. були видані правила для заручників-євреїв, що утримувались у квартирі. Вони були набагато більш м'якшими за тюремні. Так, заручникам дозволяли займатися своїм ремеслом, обмінюватися кореспонденцією, прогулюватись у дворі будинку, у виняткових випадках – виходити у місто під наглядом поліцеймейстра (ЦДІАК України, ф. 1010, оп. 1, спр. 94, арк. 49–50). У Чернігові всіх 23 заручників Келецької губернії було дозволено утримувати в приміщеннях громадських установ під гарантією Чернігівської управи та під охороною (ЦДІАК України, ф. 1010, оп. 1, спр. 94, арк. 41). Звістка про поліпшення становища євреїв, які перебували у в'язницях Полтави та Чернігова, зрештою дійшла до Катеринослава. Місцевий губернатор дозволив перевести заручників у приватну квартиру, обладнану за їхні кошти, і тримати під суворою тюремною охороною з 6 охоронцями та 1 наглядачем. Охорона утримувалась за рахунок самих заручників (ЦДІАК України, ф. 1010, оп. 1, спр. 94, арк. 30). Подібна доля спіткала 11 заручників (з них – 4 рабини), що 9 чи 16 березня прибули до Могилівської губернії. Місяць зазначені особи пробули у в'язниці, але після подання кількох прохань, отримали від Департаменту поліції дозвіл на переселення у приватну квартиру на умовах перебування за тюремним режимом. За ним, кореспонденція заручників переглядалась, а вихід на вулицю був заборонений. Пізніше до цих 11 осіб привезли ще двох заручників (ЦДІАК України, ф. 1010, оп. 1, спр. 106, арк. 93).

Як випливає із зазначеного вище, частина українських губерній Російської імперії смуги осілості стала місцями утримання значної, якщо не більшої частини євреїв-заручників. Так, з 94 осіб, що фігурують у списках Н. Фрідмана як вислані заручники, близько 60 євреїв були відправлені до українських губерній Російської імперії (найбільше – до Катеринославої, а також Полтавської і Чернігівської) (ЦДІАК України, ф. 1010, оп. 1, спр. 148, арк. 22–23об).

Слід зазначити, що після початку застосування практики скоординованого масового взяття заручників хоч і були зафіксовані випадки виселень у Келецькій і Радомській губерніях, проте вони були поодинокими (ЦДІАК України, ф. 1010, оп. 1, спр. 104, арк. 17, 115, 218). Таким чином, заручництво дійсно практично замінило поголовні виселення у зазначених місцевостях.

Іншу специфіку мало застосування практики взяття заручників у *балтійських губерніях* Російської імперії. Цей процес безпосередньо пов'язаний із ситуацією на фронті навесні 1915 р. В останніх числах квітня, напередодні початку "Великого відступу" російських військ, штаб 10-ї Армії розпорядився про поголовне виселення, яке зачепило б сотні тисяч євреїв (Гольдин, 2018, с. 167). Головнокомандувач Північно-Західних фронтів генерал М. Алексєєв намагався відмінити це розпорядження. Зокрема він запропонував розділити населені пункти прифронтової зони на три категорії: ті, звідки

мали поголовно виселити євреїв, де належало брати тільки заручників і пункти, які не підпадали під жодні репресії. Ця спроба, однак, була невдалою, оскільки пропозиція командувача військами 10-ї Армії генерала Радкевича про виселення євреїв по лінії Рига–Ковно була підтримана Ставкою (Гольдин, 2018, с. 169–170). Тож наприкінці квітня – упродовж травня 1915 р. відбулись чи не наймасштабніші за період Першої світової війни акції депортації єврейського населення у багатьох повітах Ковенської і Курляндської губерній. Виселення спричинили ряд проблем, зокрема труднощі з військовою і цивільною логістикою, а також постачанням військ. Зважаючи на це, генерал М. Алексєєв наказав зупинити масові виселення євреїв з пунктів поза районом воєнних дій, а депортовані євреї отримали дозвіл повернутися назад, однак під відповідальність заручників, що мали бути взяті з рабинів і заможних євреїв. Наприкінці травня підтвердив дозвіл повернення додому за умови надання заручників і Верховний Головнокомандувач (Гольдин, 2018, с. 175–176). Однак євреї переважно відмовлялись від повернення додому на таких умовах. Позиція єврейського населення була висловлена Н. Фрідманом у листі Голові ради міністрів від 18 травня 1915 р., в якому вказано, що зазначена практика "ганьбить громадянську і національну честь", сприймається євреями як нова образа (ЦДІАК України, ф. 1010, оп. 1, спр. 94, арк. 51–52). Єврейське населення містечка Яново Ковенської губернії, наприклад, наприкінці квітня 1915 р. погодилось на виселення, відмовившись дати 10 заручників-одновірців (ЦДІАК України, ф. 1010, оп. 1, спр. 104, арк. 23). Схожа альтернатива була дана євреям населених пунктів Віленської губернії, що знаходились в районі Ковенської фортеці. На вимогу коменданта фортеці, вони мали бути виселені, однак натомість начальник Двінського військового округу князь М. Туманов запропонував євреям дати заручників в заміну виселення. У м. Жослі 11 євреїв, намічені урядником як заручники, відмовились підписувати відповідний документ, не бажаючи цим підтверджувати, що наклеп на євреїв нібито має підстави. Особи, намічені заручниками в інших населених пунктах, що входили до району Ковенської фортеці (Жижмори, Кошедари, Крони, Євно, Крушаковка та ін.), частково підписали такий документ, частково – ні. Незважаючи на те, що переважна більшість євреїв відмовились ставити свій підпис, 29 травня губернатор оголосив, що всі вони вважаються заручниками (ЦДІАК України, ф. 1010, оп. 1, спр. 104, арк. 179–180). Зрештою, до в'язниці м. Троки потрапили 30 заручників. Вони перебували у приватному будинку під охороною сторожі, утримувались за рахунок єврейської громади. До декого із заручників приїхали члени їхніх сімей. У віленській в'язниці утримувались 14 заручників. Заарештовані були поміщені в арештне приміщення поліцейського управління. Умови утримання заручників були складними: вони перебували у вогкому приміщенні, були позбавлені побачень з вілєнцями (ЦДІАК України, ф. 1010, оп. 1, спр. 105, арк. 74).

Однак уже 22 червня віленський губернатор оголосив про їх звільнення (ЦДІАК України, ф. 1010, оп. 1, спр. 105, арк. 107). Євреї були залишені на свободі у місцях свого постійного проживання, проте за умови перебування під наглядом поліції, а також підписання зобов'язання "спостерігати за одновірцями" і доповідати про будь-які дії, що можуть нанести шкоду російській

армії, а також залишити свій населений пункт разом із поліцією у разі приходу ворога (ЦДІАК України, ф. 1010, оп. 1, спр. 105, арк. 225). На початку липня 1915 р. було взято заручників і у латвійських містах: 12 осіб – у Ризі; 3 – у Якобштадті, і так само 3 – у Фрідріхштадті.

У зв'язку з різкою критикою з боку Думи у серпні Рада міністрів переконала військове командування відмовитися від практики взяття заручників. 12 серпня 1915 р. були звільнені євреї-заручники із зайнятих ворогом місцевостей, 20 серпня – решта заручників із незайнятих населених пунктів. Однак, незважаючи на те, що таким особам було дозволено повернутися, вони залишалися під наглядом поліції та зберігали статус заручників. Армійські командири до Лютневої революції 1917 р. зберігали повноваження виселяти євреїв із найближчої зони фронту та брати заручників. Після ухвалення зазначеного серпневого рішення практика заручництва стала децентралізованою, наслідком чого почалися великі труднощі зі з'ясуванням місцезнаходження та ідентифікації всіх заручників, з якими зіткнувся Тимчасовий уряд у 1917 р. Слід зазначити, що уряд не надав загальної амністії єврейським заручникам, а армія успішно блокувала звільнення окремих заручників протягом декількох місяців після Лютневої революції. Загальні статистичні дані щодо чисельності євреїв-заручників відсутні. Однак відомо, що тільки 1-ша і 10-та Армії до кінця травня 1915 р. повідомили про захоплення 4749 заручників – практично всі з них були євреями. На думку Е. Лора, загальна чисельність захоплених під час війни заручників має оцінюватися в десятки тисяч (Lohr, 2001, p. 413–414).

Дискусія і висновки

Отже, під час Першої світової війни заручництво стало результатом побутування штучно створеного образу єврея як внутрішнього ворога Російської імперії. Ця практика неофіційно застосовувалась вже з початку війни, однак найбільших масштабів взяття заручників досягло після офіційного дозволу на вчинення таких дій у січні 1915 р. Можна виділити три основні райони, де заручництво застосовувалось з метою гарантії лояльного ставлення євреїв до російських військ: Галичина, окремі губернії Царства Польського і балтійські губернії імперії. Заручниками ставали найбільш заможні і шановані представники місцевих єврейських громад, їхні арешти здійснювала переважно цивільна влада за наказом військових. Євреї-заручники Галичини були вислані до "внутрішніх" губерній Російської імперії, така ж доля спіткала переважну більшість заручників ряду польських губерній. Натомість у Балтії зазначена практика не набула великого застосування через перевагу депортацій над взяттям заручників. У зв'язку з цим висилки євреїв із таким статусом до "внутрішніх" губерній майже не відбувались. Особи, визначені заручниками, утримувались переважно у в'язницях, однак у ряді випадків місцеві громади допомагали полегшити їхнє становище переведенням до приватних квартир з утриманням за тюремним режимом. З серпня 1915 р. практика взяття заручників стала децентралізованою, зберігаючись, однак, до Лютневої революції 1917 р.

Заручництво сприймалось євреями як вкрай образливий захід і викликав значну опозицію. За можливості обрання альтернативного взяття заручників з-поміж одновірців варіанта, яким зазвичай було виселення, переважна більшість громад зупиняла вибір саме на ньому, не бажаючи піддавати ризику життя людей. Також зазначена практика призвела до поглиблення сприйняття євреїв як внутрішніх ворогів іншими підданими російського монарха.

Список використаних джерел

Білоус, Л. (2010). Єврей як "ворог" та "офірний цап" у Російській імперії під час Першої світової війни. *Магістеріум. Історичні студії*, 41, 63–67.

Доценко, В. (2014). *Об'єднатися щоб вижити: єврейський громадський рух в Україні (60-ті рр. XIX ст. – 30-ті рр. XX ст.)*. ТОВ "Нілан-ЛТД".

Гольдин, С. (2018). *Русская армия и евреи. 1914–1917*. Мости культуры.

Мазур, О. (2013). Міграція населення Східної Галичини на початку Першої світової війни: заручники, біженці, вигнанці, евакуйовані. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Держава та армія*, 752, 50–61.

Центральний державний історичний архів України (м.Київ) (ЦДІАК України), фонд 1010, опис 1, справа 3.

ЦДІАК України, ф. 1010, оп. 1, спр. 19.

ЦДІАК України, ф. 1010, оп. 1, спр. 92.

ЦДІАК України, ф. 1010, оп. 1, спр. 93.

ЦДІАК України, ф. 1010, оп. 1, спр. 94.

ЦДІАК України, ф. 1010, оп. 1, спр. 95.

ЦДІАК України, ф. 1010, оп. 1, спр. 104.

ЦДІАК України, ф. 1010, оп. 1, спр. 105.

ЦДІАК України, ф. 1010, оп. 1, спр. 106.

ЦДІАК України, ф. 1010, оп. 1, спр. 139.

ЦДІАК України, ф. 1010, оп. 1, спр. 148.

Lohr, E. (2001). The Russian Army and the Jews: Mass Deportation, Hostages, and Violence during World War I. *The Russian Review*, 60(3), 404–419.

Motta, G. (2017). *The Great War against Eastern European Jewry 1914–1920*. Cambridge Scholars Publishing.

References

Bilous, L. (2010). The Jew as an "enemy" and "scapegoat" in the Russian Empire during World War I. *Magisterium. Historical Studies*, 41, 63–67 [in Ukrainian].

Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv (CSHAK), records group 1010, inventory 1, file 3.

CSHAK, records group 1010, inventory 1, file 19.

CSHAK, records group 1010, inventory 1, file 92.

CSHAK, records group 1010, inventory 1, file 93.

CSHAK, records group 1010, inventory 1, file 94.

CSHAK, records group 1010, inventory 1, file 95.

CSHAK, records group 1010, inventory 1, file 104.

CSHAK, records group 1010, inventory 1, file 105.

CSHAK, records group 1010, inventory 1, file 106.

CSHAK, records group 1010, inventory 1, file 139.

CSHAK, records group 1010, inventory 1, file 148.

Dotsenko, V. (2014). *Unite to Survive: Jewish Social Movement in Ukraine (60s of the XIX century – 30s of the XX century)*. LLC "Nilan LTD" [in Ukrainian].

Goldin, S. (2018). *The Russian Army and the Jews. 1914–1917*. Mosty Kultury [in Russian].

Lohr, E. (2001). The Russian Army and the Jews: Mass Deportation, Hostages, and Violence during World War I. *The Russian Review*, 60(3), 404–419.

Mazur, O. (2013). Migration of the Population of Eastern Galicia at the Beginning of World War I: Hostages, Refugees, Exiles, Evacuees. *Bulletin of Lviv Polytechnic National University. The state and the army*, 752, 50–61 [in Ukrainian].

Motta, G. (2017). *The Great War against Eastern European Jewry 1914–1920*. Cambridge Scholars Publishing.

Отримано редакцією журналу / Received: 01.08.24

Прорецензовано / Revised: 19.08.24

Схвалено до друку / Accepted: 16.09.24

Iryna IRCHAK, PhD Student
ORCID ID: 0000-0002-9030-6788
e-mail: irynairchak@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

"PUNISHMENT FOR PEOPLE WHO HAVE LIVED THEIR HONEST LIVES WITHOUT A SINGLE STAIN": JEWISH HOSTAGES DURING WORLD WAR I IN THE RUSSIAN EMPIRE

Background. *With the outbreak of World War I, the Jewish population of the Russian Empire demonstrated its loyalty to the state in various ways, which drew approval even from representatives of those political circles among whom anti-Semitic views were widespread. However, after the first defeats at the front, the High Command began to look for those responsible for the wartime defeats and troubles. Jews in particular were identified as such internal enemies. Due to the potential danger from their possible actions, it became common to take hostages from among representatives of Jewish communities. The purpose of the article is to study the practice of taking hostages among the Jewish population of the Russian Empire and the territories occupied by tsarist troops during World War I. The results of the study of this issue will contribute to a better understanding of the social and political processes that took place in the Russian Empire during World War I and will be important for studying the causes of the outbreak of anti-Jewish violence in Ukraine in 1918-1921.*

Methods. *The study is based on the principles of historicism and objectivity. A set of general scientific and special historical methods was used: methods of synthesis, induction, and analysis, as well as historical-genetic and historical-typological methods.*

Results. *Hostage-taking among representatives of Jewish communities began in 1914, but only in 1915 it became an officially approved practice. Wealthy and respected community members were chosen as hostages and held in prisons or private quarters under strict supervision. They were to be responsible for the behavior of the Jews of their community and were to be executed if they were found to be spying or otherwise working for the enemy of one of their fellow Jews.*

Conclusions. *Three main areas have been identified where hostage-taking was used to ensure the loyalty of Jews to Russian troops: Galicia, some governorates of the Kingdom of Poland, and some of the Baltic governorates of the empire. Jewish hostages from Galicia were sent to the "internal" governorates of the Russian Empire, as were most hostages from the Kingdom of Poland. In the Baltic states, however, this practice was not widespread because deportations were preferred to hostage-taking. Accordingly, there were almost no deportations of Jews with this status to the "internal" governorates. From August 1915, hostage-taking became a decentralized measure, remaining, however, until the February Revolution of 1917. The practice of hostage-taking caused considerable resistance and discontent among Jews, and contributed to the deepening of anti-Semitic sentiment among the Christian population of the Russian Empire.*

Keywords: *Jews, hostages, World War I, anti-Semitism, Russian Empire.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.